
MAGDALENA WISMONT*

Osoby w sądzie. Określenia osób w sprawie rozwodowej na przykładzie tłumaczeń Kodeksu Napoleona

W analizie skupię się na zaprezentowaniu określeń osób w sprawie rozwodowej, które występują w tłumaczeniach francuskiego prawa na język polski. Mowa o Kodeksie Napoleona, czyli prawie obowiązującym w Księstwie Warszawskim od 1807 roku. Kodeks wprowadzał prawo nowe, „niezgodne z wielowiekowymi zwyczajami i tradycjami Rzeczypospolitej szlacheckiej” (Woźniak, Wismont 2016: 2). Jego postępowe ustalenia dotyczące między innymi laicyzacji małżeństwa i cywilnego rozwiązania związków małżeńskich budziły w polskim społeczeństwie kontrowersje (Sójka-Zielińska 2008: 196–199). Przyjęte na grunt polski nowoczesne ustawodawstwo francuskie wymusiło dostosowanie ówczesnej polszczyzny do zmieniającej się rzeczywistości prawnej, a także społecznej i politycznej. Próbę znalezienia najodpowiedniejszych ekwiwalentów polskich widać między innymi w nomenklaturze osób w sprawie rozwodowej. Jako źródła uwzględniono dwa przekłady francuskiego prawa na język polski różnych autorów: Ksawerego Michała Bohusza (*Kodeks Napoleona* [...] *przekładania Ksawiera Michała Bohusza* [...] *z przyłączeniem słowniczka wyrazów pewnych polskich odpowiadających francuskim* [...], Warszawa 1810) i trójjęzycznego (polsko-łacińsko-francuskiego) Franciszka Ksawerego Szaniawskiego (*Kodex Napoleona. Code Napoléon. Codex Napoleonis*, Warszawa 1813). Zestawiam wszelkie określenia osób, które są wymienione w rozdziale dotyczącym rozwodów, jest to *Tytuł VI. O rozwodzie*, z Księgi Pierwszej. Zebrany w ten sposób materiał konfrontuję ze źródłami leksykograficznymi¹.

* mwismont369@gmail.com, magister, Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, ul. Pomorska 171/173, 91-236 Łódź.

¹ Są to: *Słownik staropolski* pod red. S. Urbańczyka (dalej: SS^{tp}), *Słownik polszczyzny XVI wieku* pod red. M.R. Mayenowej (dalej: SPXVI), *Słownik języka polskiego XVII i I połowy XVIII wieku* (dalej: SPXVII/XVIII), *Słownik języka polskiego* S.B. Lindego (dalej: SL), tzw. *Słownik wileński*

Wpływ tłumaczeń Kodeksu Napoleona na polski język prawny nie był do tej pory należycie zbadany na gruncie historycznojęzykowym. Konieczność podjęcia takich badań sygnalizowała Ewa Woźniak (Woźniak 2015), podkreślając kluczową rolę Kodeksu Napoleona w tworzeniu się terminologii prawnej, które przypadło na okres oświeceniowej polonizacji języka prawa. Przydatność takich analiz wskazywali Ewa Woźniak i Rafał Zarębski (Woźniak, Zarębski 2016a; 2016b). Powstała również praca dotycząca terminologii rozwodowej (Woźniak, Wismont 2016). Badania te wykazały między innymi zmiany semantyczne leksemu *rozwód* oraz niejednorodność polskiej terminologii, uwidaczniającą się w konfrontacji z francuskim oryginałem chociażby w kwestiach nomenklatury stron w sprawie rozwodowej.

Celem podjętych w niniejszym opracowaniu badań jest sformułowanie wniosków dotyczących sposobu przystosowania polszczyzny do nowego prawa, czyli formowania się polskiej terminologii prawnej w sferze określania osób uczestniczących bądź mogących uczestniczyć w sprawie rozwodowej. Analiza zmierza do odpowiedzi na pytania: czy tłumacze Kodeksu Napoleona sięgali po leksemy rodzime, czy decydowali się na zapożyczenia; jaki był wpływ francuskiej podstawy Kodeksu na polskie terminy. Istotne będzie również to, które określenia zaproponowane przez dziewiętnastowiecznych translatorów przyjęły się na gruncie języka ustawodawstwa polskiego, to znaczy które z nich funkcjonują we współczesnej terminologii prawniczej (STP).

Tematyka rozwodowa jest aktualna. Warto więc przyjrzeć się leksemom tak często funkcjonującym nie tylko w języku prawa, ale i w języku potocznym, jak również drodze ich ukonstytuowania się na gruncie terminologii prawnej.

Materiał przedstawiam w porządku wyodrębnionych grup semantycznych.

Osoby reprezentujące instytucje państwowe

I. PRZEDSTAWICIELE INSTYTUCJI SĄDOWNICZEJ

Najstarszym leksemem w tej grupie jest wyraz *sędzia*. Przynależy on do słownictwa odziedziczonego z prasłowiańszczyzny (Lehr-Splawiński 1938: 472). Tym „starożytnym i prasłowiańskim” leksemem określano kogoś, kto „sądził sprawy” (Zajda 2001: 13). Notowany jest w SStP w znaczeniu adekwatnym do współczesnego: ‘osoba powołana do wymierzania sprawiedliwości’. W przekładach Kodeksu Napoleona spotykamy *sędziego*,

(dalej: SWil), *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (dalej: SJPDor) oraz *Słownik języka polskiego* PWN (dalej: SJP.PWN), *Słownik terminologii prawniczej francusko-polski* (dalej: STP).

sędziego zastępcę i sędziego wyznaczonego. Takich połączeń z członami dookreślającymi ekscerpowane słowniki nie rejestrują. Tłumacze francuskiego prawa są zgodni co do wyboru polskich ekwiwalentów. Oddają fr. *juge* jako *sędzia*, fr. sformułowanie *juge qui en fera les fonctions* jako *sędziego zastępcę*, czyli w postaci skondensowanej (co ciekawe, w art. 293 francuskiej podstawy pojawia się synonimiczna forma *juge qui le suppléera* — warto ją wyodrębnić ze względu na to, że jakakolwiek wariantywność w francuskojęzycznej wersji nie zdarza się często), oraz fr. *juge commis* jako *sędziego wyznaczonego*. W STP znajdujemy określenie *juge commis* wykorzystane w Kodeksie Napoleona, jednak przetłumaczone jako *sędzia delegowany* (podobnie *juge délégué* i *juge mandaté*). Tak więc określenie użyte w przekładach Kodeksu Napoleona *sędzia zastępca* nie przetrwało próby czasu. Współcześnie w terminologii prawniczej wykorzystuje się jednak nazwę *sędzia zastępujący* (fr. *juge suppléant* STP), która bliska jest formie proponowanej przez Bohusza i Szaniawskiego. Obaj jako dookreślenie sędziego stosują rzeczownik *zastępca*, dziś zamieniono go na imiesłów *zastępujący*, należący do tej samej rodziny słowotwórczej.

W tłumaczeniach Kodeksu spotykamy również nazwy: *Prokurator Królewski/Cesarski*, *Prokurator Jeneralny Królewski/Cesarski*. Widać w tych przykładach pewną rozbieżność między translatorami. O ile jednomyślnie używają oni formy *prokurator*, to człon precyzujący uwidacznia różnice tłumaczeniowe: Bohusz zawsze wybiera przymiotnik *królewski*, natomiast Szaniawski przymiotnik *cesarski*. Jest to oczywiście związane z sytuacją ustrojową ówczesnych państw, to znaczy z Cesarstwem Francuskim i Księstwem Warszawskim. Tłumacząc francuski oryginał, Szaniawski nie uwzględnił rzeczywistości pozajęzykowej, czyli nie dostosował ekwiwalentu do realiów polskich. Zajda pisze o wyrazie *prokurator* jako o „jednej z najwcześniejszych pożyczek z łaciny w terminologii prawniczej dawnej Polski”, wskazując na początkowo ograniczone geograficznie użycie tego terminu — był on regionalizmem wielkopolskim (Zajda 1990: 232). W XVI wieku leksem ten rozprzestrzeniła się i stała się wyrazem ogólnopolskim, spełniając warunki, jakie stawia się terminom, czyli przede wszystkim jest jednoznaczny (Zajda 1990: 235–236). Danuta Moszyńska wskazuje na dużą frekwencję wyrazu *prokurator* w staropolszczyźnie (295 użyć) (Moszyńska 1975). Jak podkreśla Zajda, omawiany leksem w XVIII wieku wychodzi z użycia, by powrócić w kolejnym stuleciu jako pożyczka semantyczna (Zajda 1990: 239). Niegdyś *prokurator* oznaczał ‘pełnomocnika, adwokata, obrońcę’, w takim znaczeniu notują ten wyraz SS^{tp}, SPXVI, SWil, natomiast dziś jego zakres znaczeniowy mieści się w sformułowaniu ‘oskarżyciel publiczny’. Ta zmiana znaczeniowa jest ciekawa ze względu na to, że dawniej leksem *prokurator* oznaczał, można by rzec, przeciwieństwo osoby,

którą oznacza w dzisiejszej polszczyźnie. Należy zaznaczyć, iż omawiana zmiana semantyczna dokonała się pod wpływem tłumaczeń Kodeksu Napoleona, w których wprowadzono *prokuratora* z francuskim znaczeniem słowa *procureur* (Zajda 1990: 239; 2001: 164). Współczesną semantykę rejestruje SJPDor, wymieniając także pierwotny sens z kwalifikatorem *dawn*. We francuskiej podstawie pojawiają się określenia *procureur impérial* bądź *procureur général impérial*.

Kolejną wymienioną w tłumaczeniach osobą jest *prezydent*, także w połączeniach *prezydent trybunału* (fr. *président du tribunal*), *prezydent trybunału cywilnego* (fr. *président du tribunal civil*). Wyraz rejestrowany jest w SPXVI i chronologicznie kolejnych. Zaszły w nim pewne zmiany semantyczne: kiedyś oznaczał przewodniczącego, prezesa, osobę, która kieruje czymś (SPXVI, SPXVII/XVIII, SJPDor), dziś doszło do zawężenia znaczenia. Co ciekawe, w niektórych opracowaniach zaliczany jest do zapożyczeń z łaciny (Rybicka-Nowacka 1973), natomiast w SWil wskazana jest jego francuska proveniencja. Wynikać to może z podobieństwa brzmieniowego fr. *président* i łac. *praesidens*. W przekładach Kodeksu Napoleona na język polski nie ma w tym miejscu różnic.

Wśród osób związanych z sądownictwem wymieniony jest także *pisarz*. Tłumacze zgodnie oddają fr. *greffier* jako *pisarz* oraz fr. *greffier du tribunal* jako *pisarz trybunału*. Pierwotne znaczenie notuje SStp: 'ten kto pisze, trudni się pisaniem, przepisywaniem na czyjeś zlecenie, urzędnik kancelarii sądowej, miejskiej, książęcej itp.'. Podobne definicje znajdujemy w SPXVI, SPXVII/XVIII czy w SWil. Znaczenie to z kwalifikatorem *przestarz.* rejestruje również SJPDor. Zajda wymienia *pisarza* jako rodzimą nazwę urzędnika sądowego (Zajda 1990: 92). Według STP współcześnie w użyciu są wyrażenia *sekretarz sądowy*, *protokolant*. Wyraz *pisarz* jest dziś używany w zawężonym znaczeniu. Nie jest to już osoba, która wykonuje czynność pisania w jakiegokolwiek dziedzinie, ale osoba trudniąca się tworzeniem literatury (SJP.PWN).

W innym miejscu Bohusz pisze o *pisarzu aktowym*, natomiast Szaniawski o *notaryuszu*. Za każdym razem oddają oni w ten sposób fr. *notaire*. Jeśli chodzi o propozycję Bohusza, to tylko w internetowym SPXVII/XVIII notowana jest bliska jej forma *pisarz aktowny*. Żaden inny słownik jej nie rejestruje. Natomiast w SPXVI pojawia się wyrażenie *jawny pisarz*, które zdefiniowane zostało jako 'notariusz'. Propozycja Szaniawskiego, czyli wyraz *notariusz*, pojawia się dopiero w SL oraz SWil. Zarejestrowany jest w opracowaniu Moszyńskiej z jednorazowym użyciem (Moszyńska 1975). Jak wskazuje Anna Dunin-Dudkowska, „słowo *notariusz* pojawiło się w Polsce na dworze Henryka Brodatego w 1214 r.” (Dunin-Dudkowska 2010: 24). Według tej badaczki omawiany leksem używany był na terenach polskich

w kancelariach biskupów, kancelariach miejskich oraz ziemskich, a historia utworzenia zawodu notariusza sięga w Europie czasów starożytnego Rzymu i antycznej Grecji — nazwa zaś pochodzi od słowa *nota*, oznaczającego początkowo plamę na skórze, tatuaż, plamę z atramentu, następnie sposób skróconego zapisu służącego do szybkiego utrwalenia na piśmie przemówień (Dunin-Dudkowska 2010: 17–24). To właśnie wyraz *notariusz* istnieje we współczesnym uzusie. W STP ekwiwalentem fr. *notaire* jest *notariusz*. Jak widać, propozycja Szaniawskiego okazała się trafiona. Warto również podkreślić znaczący wpływ Kodeksu Napoleona na ostateczne ukształtowanie się notariatu w Polsce, ale też na świecie (Dunin-Dudkowska 2010: 23).

Podobny problem w wyborach tłumaczeniowych ujawnia się w przekładzie fr. *rapporteur*. Bohusz jako polski odpowiednik podaje wyraz *referent*, Szaniawski zaś używa leksemu *sprawozdawca*. Pierwsza propozycja notowana jest w SWil i SJPDor. Wersja Szaniawskiego również pojawia się w tych dwóch słownikach. W SL natomiast jest zarejestrowana forma *sprawomówca*. Okazało się, iż translacja Szaniawskiego przyjęła się w terminologii prawnej. W STP bowiem odpowiednikiem fr. *rapporteur* jest *sprawozdawca, donosiciel*.

Tłumacze nie zgadzali się również w przypadku przekładu fr. *conseil*. Bohusz zastosował formę *poradnik*, Szaniawski zaś *radca* (w art. 242 tłumaczenie fr. *assisté d'un conseil* w wersji Bohusza brzmi: *z pomocą prawnego poradnika*, natomiast u Szaniawskiego: *z dobranym radcą*). Obie formy są w polszczyźnie od dawna wykorzystywane. Wyraz *radzca* notowany jest w SSStp, natomiast leksem *poradnik* rejestruje SPXVI (tylko w znaczeniu 'doradca'). Z perspektywy czasu widać, iż wersja Bohusza zmieniła swoje znaczenie — dziś *poradnik* to 'książka, czasopismo zawierające rady i informacje z jakiejś dziedziny' (SJP.PWN). Wydaje się, iż semantyka ta pojawiła się stosunkowo niedawno, na co wskazywałoby zarejestrowanie tego leksemu w omawianym znaczeniu dopiero w SJPDor. Wersja Szaniawskiego używana jest chociażby w formie *radca prawny*. STP jako odpowiednik fr. *conseil* wskazuje *doradcę, profesjonalnego pełnomocnika w postępowaniu sądowym*.

Pozostałymi osobami są *urzędnik stanu cywilnego*, *urzędnik publiczny* oraz *dozorca sądowy*. Tłumacze Kodeksu Napoleona jednomyślnie wskazali polskie odpowiedniki: fr. *officier de l'état civil* — *urzędnik stanu cywilnego*, fr. *ministère public* — *urzędnik publiczny*, fr. *gardien judiciaire* — *dozorca sądowy*. Leksem *urzędnik* ma długą tradycję w polszczyźnie, jest notowany już w SSStp. Współcześnie korzystamy z propozycji dziewiętnastowiecznych tłumaczy francuskiego prawa. Jak podaje STP, fr. *officier* to *urzędnik, pracownik biura*, natomiast fr. *officier de l'état civil* to *urzędnik stanu cywilnego*. W opracowaniach leksykograficznych brak jest natomiast *dozorcy sądowego* (STP nie notuje również *gardien judiciaire*).

2. PRZEDSTAWICIELE INNYCH INSTYTUCJI

Grupa ta nie jest liczna. Stanowią ją określenia osób, które pojawiły się w badanym materiale pojedynczo. Są nimi *doktor*, *chirurg* i *urzędnik zdrowia* (wszystkie w art. 236). Obydwaj tłumacze Kodeksu Napoleona zdecydowali się na jednakowe ekwiwalenty: fr. *docteurs en médecine* — *doktorów*, fr. *docteurs en chirurgie* — *chirurgów*, fr. *officiers de santé* — *urzędników zdrowia*. Warto zwrócić uwagę na rozróżnienie takich zawodów, jak doktor i chirurg, istniejące zarówno w języku francuskim, jak i polskim. Okazuje się bowiem, że kiedyś były to odmienne, niepowiązane dziedziny działalności leczniczej. Doktorrem nazywano osobę wykształconą medycznie, która zajmowała się chorobami wewnętrznymi. Chirurg zaś trudnił się obrażeniami zewnętrznymi i nie potrzebował do tego specjalistycznej wiedzy. Chirurdzy² określani byli jako „lekarze ran”, „którzy nie mieli ograniczeń przy wykonywaniu swojej pracy” (Pelzer 2008: 6). Jeśli chodzi o źródła leksykograficzne, słowniki zgodnie wiążą leksem *doktor* przede wszystkim z tytułem naukowym. Jest to podstawowe znaczenie tego słowa. Następne w kolejności pojawiają się definicje wskazujące na ‘lekarza, medyka’. Pierwszy podaje ją SPXVI, wymieniając to znaczenie jako ostatnie. Wyraz *doktor*, jak wiele innych nazw osób powiązanych z jakąś instytucją, jest zapożyczeniem z łaciny (Rybicka-Nowacka 1973). Wymienia go również Moszyńska, ale nie wskazuje jego znaczenia. *Chirurgia* notuje SPXVI, definiując go następująco: ‘lekarz leczący rany’. W SWil znajdujemy informację o greckim pochodzeniu tego słowa. Moszyńska wskazuje na pojedyncze użycie *chirurgia*, podając znaczenia pierwowzorów z łac. ‘lekarz’ oraz z grec. ‘pracujący ręcznie, lekarz’. Żadne z opracowań nie notuje połączenia *urzędnik zdrowia*.

Osoby niereprezentujące instytucji

1. INTERESANCI W SPRAWIE ROZWODOWEJ

Przed wszystkim spotykamy określenia osób powiązanych węzłem małżeńskim. Są to: *mąż*, *żona*, *małżonek*, *małżonka*, *małżonkowie*, a także *strotny*. Wyrazy te od dawna stosowano w polszczyźnie. Notują je wszystkie słowniki w znaczeniach adekwatnych do dzisiejszych. Lehr-Spławiński wymienia *męża* i *żonę* w spisie wyrazów odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej (Lehr-Spławiński 1938: 472). Wśród nazw określających daną

² Sama chirurgia znaczącą rolę zaczęła odgrywać już od XIII wieku. Wtedy dziedzina ta rozwinęła się pod wpływem wynaleźenia prochu, który był wykorzystywany w wojnach (Biegański, Polewska 2015: 366). Minęło jednak wiele lat zanim chirurgia stała się odrębną dyscypliną nauki. Warto podkreślić, że pierwszy polski chirurg, który zdobył w tej dziedzinie tytuł profesora, to R.J. Czerwiakowski żyjący na przełomie XVIII i XIX wieku (Pelzer 2008: 7).

rolę w procesie sądowym można wymienić następujące: *powód, małżonek powód, strona powodowa, pozwany, strona pozwana, obżałowana strona*. Zająda wskazuje, że nazwa *powód* mogła początkowo stanowić *nomina actionis*, a dopiero później stać się *nomina agentis* (Zajda 1990: 102). Nazwę *strona* zaś zarejestrowano po raz pierwszy w 1395 roku w rotach wielkopolskich i stanowi ona kalkę z języka łacińskiego (od łac. *pars*) (Zajda 1990: 97–99). Zarówno Bohusz, jak i Szaniawski używają wymienionych wyżej wyrażen w tych samych miejscach. Istnieją także różnice między przekładami³: *małżonek skarżący / małżonek powód; powód skarżący / powód; obżałowany / pozwany; oskarżony / pozwany; strona do rozwodu pociągnięta / pociągana; mąż żałujący albo obżałowany / mąż, czyli on iest stroną powodową, czy pozwaną; małżonek winowayca / strona winna; strona początkowo pozwana / małżonek pierwotnie pozwany; początkowy powód / małżonek powód pierwotnie*. Różnorodność tych określeń widać w szczególności w zderzeniu z francuskim oryginałem, który dysponuje jednolitymi wyrażeniami: *défendeur* i *demandeur*, z ich żeńskimi odpowiednikami *défenderesse* i *demanderesse*, a także *l'époux demandeur* (Woźniak, Wismont 2016: 14). Po orzeczeniu rozwodu stosuje się takie określenia osób jak: *małżonek rozwód otrzymujący, rozwiedzeni / rozwiedzeni małżonkowie* czy *rozwódka*, będąca odpowiednikiem fr. *femme divorcée* (dosł. *kobieta rozwiedziona*). Większość określeń jest w polszczyźnie zakorzeniona od dawna. Wyrazy *powód, pozwać, obżałować, skarżyć, oskarżyć* i pochodne od nich formy rejestruje SSStp, wskazując na ich prawne zastosowanie. Warto wspomnieć, iż czasownik *pozwać* pochodzi z prasłowiańszczyzny, ale na przestrzeni lat zawsze w uzusie dominował wśród innych wyrazów o znaczeniu 'pozywać do sądu' (Zajda 2001: 53–61). *Rozwódka* pojawia się dopiero w SWil, stanowi więc w tej grupie nowszą nazwę.

2. OSOBY SPOKREWNIONE Z INTERESANTAMI

Wśród osób spokrewnionych z rozwodzącymi się małżonkami można wymienić między innymi określenia: *dzieci, syn, córka, ojciec, matka, rodzice, wnuk, wnuczka, dziadowie, babki/baby*. Większość z nich zaliczana jest przez Lehra-Splawińskiego do wyrazów odziedziczonych z prasłowiańszczyzny (*ojciec, matka, syn, córka, dziad, baba/babka, wnuk*) (Lehr-Splawiński 1938: 472). Warto zwrócić uwagę, iż forma *rodzice* pojawia się w badanym materiale tylko raz w art. 304 i stanowi odpowiednik fr. *père et mère*. Obydwaj tłumacze w tym samym miejscu zdecydowali się na ten leksem, pomimo że w pozostałych artykułach *Tytułu VI* oddają to same francuskie wyrażenie jako *ojciec i matka*. Co ciekawe, ze współczesnego punktu widzenia, użycie linearnego przekładu jest traktowane przez historyków prawa jako błąd

³ Pierwsze określenie jest propozycją Bohusza, drugie, po ukośniku, należy do Szaniawskiego.

(Betańska 2013: 232). Pozostałe nazwy odnoszą się do pewnych grup. Są nimi: *familia*, *krewni*, *krewni stron*, *zstępni* bądź *krewni wstępni* / *wstępni*. Warto uwagi jest fakt, iż tłumacze nie wykorzystali wywodzącego się z prasłowiańszczyzny leksemu *rodzina*, lecz opowiedzieli się za zastosowaniem wyrazu *familia*. Wyraz ten rejestrowany jest w polszczyźnie od XVI wieku (SPXVI). Warto zwrócić uwagę, iż Szaniawski w tłumaczeniu Kodeksu z 1811 roku umieścił w przypisach wyjaśnienie leksemu *familia*. Znaczenie ujęte zostało następująco: 'związek między osobami krewnymi, iak Rodzice z dziećmi, rodzeństwo i inni krewni, iedną familią składaią'. Świadczy to o tym, że w XIX wieku wyraz *familia* nie był wystarczająco wyrazisty znaczeniowo, skoro translator widział potrzebę objaśnienia prawnego sensu tego wyrażenia. W przykładach tych można również odnaleźć kalki strukturalne stworzone przez tłumaczy Kodeksu. Są nimi stosowane współcześnie formy: *wstępni* (fr. *ascendants*) i *zstępni* (fr. *descendants*) (Woźniak, Zarębski 2016: 542). W sposobie tłumaczenia nie ma w przypadku tej grupy rozbieżności. Jedyną różnicą jest to, że Bohusz za każdym razem pisze o *krewnych wstępnych*, Szaniawskiemu natomiast wystarcza określenie *wstępni*.

3. POZOSTAŁE OSOBY W SPRAWIE ROZWODOWEJ

Wśród nich można wymienić *umocowanego* wprowadzonego przez Bohusza oraz *pełnomocnika* użytego przez Szaniawskiego. Obydwa określenia są zastosowane jako odpowiedniki fr. *un fondé de pouvoir*. Zarejestrowane są w SL i późniejszych. W uzusie wykorzystywana jest propozycja Szaniawskiego — STP jako tłumaczenie *fondé de pouvoir* podaje leksem *pełnomocnik*. Kolejne określenia osób, które mogły pojawić się na sprawie rozwodowej to: *przyjaciele*, *przybrani przyjaciele*, *osoby znakomite*, *przyjaciele (osoby znakomite w okręgu)*, *świadkowie*, *świadkowie mianowani*, *śludzy*, *spólnik występku* u Bohusza, a *osoba współnictwa winy* u Szaniawskiego, *nałożnica*, *osoba*, *trzęcie osoby*. Duża część wymienionych wyrazów stanowi dziedzictwo prasłowiańskie: *przyjaciół*, *świadek*, *śluga* (Lehr-Splawiński 1938). W przekładzie Szaniawskiego pojawia się również leksem *chory*. Tłumacz dokonał w ten sposób translacji fr. *demandeur*. Czyni to tylko raz w art. 236. W tym miejscu Bohusz używa ekwiwalentu *powód*. Forma Szaniawskiego jest w tym przypadku bezpośrednio powiązana z sytuacją, o której mowa w wymienionym artykule Kodeksu Napoleona, to znaczy jest tłumaczeniem kontekstowym.

Wnioski

Analiza określeń osób w sprawie rozwodowej wykazała, że dostosowanie polszczyzny do języka prawa odbywało się przede wszystkim na trzech płaszczyznach. Pierwszą z nich było wykorzystywanie wyrazów istniejących już w języku polskim. Przykładami są elementy leksykalne

odziedziczone z epoki prasłowiańskiej, takie jak: *sędzia*, *świadek*, *śluga*, *przyjaciół*, bądź nazwy członków rodziny. Poza tym są to słowa rejestrowane w najstarszych tekstach polskich: *pisarz*, *radzca*, *poradnik*, *urzędnik*, *powód*. Kolejnym sposobem było wprowadzanie zapożyczeń, które przyswoiły się już w polszczyźnie. Wymienić tu można *prokuratora*, *prezydenta*, *doktora*, *chirurgę*, *familię*. Wprowadzano także nowe leksemy, które miały odpowiadać nowym warunkom prawnym. Wśród nich znalazły się takie wyrazy, jak *pełnomocnik* czy *rozwódka*. Pojawiły się również kalki strukturalne z języka francuskiego. Są nimi formy *wstępni* i *zstępni*. Świadczy to o tym, że język Kodeksu Napoleona wpłynął bezpośrednio na tworzenie nowych terminów w języku prawa. Warto podkreślić, iż są to wyrazy stosowane współcześnie.

Niektóre proponowane w przekładach francuskiego prawa wyrazy zmieniły swoje znaczenie. Tak stało się z *prokuratorem* i *prezydentem*, w których pod wpływem Kodeksu Napoleona doszło do zawężenia semantycznego. Nadal są one stosowane w języku prawniczym i sprawach dotyczących państwowości. Przesunięciom semantycznym poddały się także leksemy *pisarz* i *poradnik*, których używa się dziś w innych dziedzinach życia.

Niektóre propozycje dziewiętnastowiecznych translatorów zostały całkowicie zapomniane. Chodzi o formy *dozorca sądowy* i *urzędnik zdrowia*. Warto podkreślić, że duża część określeń wykorzystanych w tłumaczeniach Kodeksu Napoleona, pochodząca czy to z wcześniejszych epok, czy powstała pod wpływem francuskiego ustawodawstwa, jest współcześnie używana w języku prawa, na przykład nazwy przedstawicieli instytucji sądowniczej (*prokurator*, *notariusz*), nazwy interesantów w sprawie rozwodowej (*powód*, *pozwany*) czy osób spokrewnionych z interesantami (*rodzice*, *syn*, *córka*, *wstępni*, *zstępni*). Fakt ten podkreśla wagę językowego ukształtowania Kodeksu Napoleona, które wpłynęło na język prawa w kolejnych epokach — wprowadzenie nowego terminu lub powtórzenie go w tłumaczeniach francuskiego prawa na język polski skutkowało jego utrwaleniem w uzusie prawnym.

Warto również zwrócić uwagę na to, że to wyrażenia stosowane przez Szaniawskiego przetrwały próbę czasu. Wiele jego propozycji przyjęło się w języku prawa. Należy wskazać takie jednostki leksykalne, jak *notariusz*, *sprawozdawca* czy *pełnomocnik*. Odpowiadające im wersje Bohusza, czyli *pisarz aktowy*, *referent* oraz *umocowany*, zostały zapomniane lub nie znalazły zastosowania we współczesnym języku prawa. Okazało się więc, iż to Szaniawski miał lepszą intuicję translatorską.

Wykaz skrótów

- SJP PWN: Drabik L., Sobol E. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- SJP.PWN: *Słownik języka polskiego PWN* (online: www.sjp.pwn.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- SJPDor: Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969 (online: doroszewski.pwn.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- SL: Linde S.L., *Słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa 1807–1814 (online: kpbc.umk.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- SPXVI: Mayenowa M.R., Pełowski F. (t. 1–34), Mrowcewicz K., Potoniec P. (od t. 35, do hasła *Rowny*) (red.), *Słownik polszczyzny XVI w.*, Ossolineum, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa 1966–2012 (online: kpbc.umk.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- SPXVII/XVIII: Koneczna H. i in. (red.), *Słownik języka polskiego XVII i I połowy XVIII wieku*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1996– (online: www.rcin.org.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- SStp: Urbańczyk S. (red.), *Słownik staropolski*, t. I–XII, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1953–2002 (online: rcin.org.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- STP: Machowska A., *Słownik terminologii prawniczej francusko-polski*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- SWil: Zdanowicz A., Bohusz-Szyszek M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–II, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861 (online: <https://eswil.ijp.pan.pl/>, dostęp: 12 XI 2018).

Literatura

- Betańska E., 2013, *Terminologia prawa spadkowego w aspekcie porównawczym francusko-polskim*, Instytut Językoznawstwa Wydziału Neofilologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań (niepublikowana praca doktorska).
- Biegański P., Polewska E., 2015, *Rehabilitacja — od starożytności do współczesności. Rehabilitation from antiquity to modernity*, „Journal of Education, Health and Sport” 5 (9), s. 363–374.
- Dunin-Dudkowska A., 2010, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kodeks Napoleona [...] przekładania Ksawiera Michała Bohusza [...] z przyłączeniem słowniczka wyrazów pewnych polskich odpowiadających francuskim [...]*, 1810, Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, Warszawa (online: mbc.cyfrowe-mazowsze.pl, dostęp: 30 IX 2018).

- Kodex Napoleona. CodeNapoléon. Codex Napoleonis, 1813, Drukarnia Rządowa, Warszawa (online: pbc.biaman.pl, dostęp: 12 XI 2018).
- Lehr-Spławiński T., 1938, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków, s. 469–481.
- Moszyńska D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Pelzer O., 2008, *Chirurgia. Repetytorium dla studentów Kolegium Karkonoskiego*, Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra.
- Rybicka-Nowacka H., 1973, *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Sójka-Zielińska K., 2008, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
- Woźniak E., 2015, *Ciągłość i zmiana — język urzędowy w dobie nowopolskiej*, „Poradnik Językowy” 3, s. 26–41.
- Woźniak E., Wismont M., 2016, „Stare” i „nowe” w polskiej terminologii prawnej I poł. XIX w. (na przykładzie terminologii dotyczącej rozwodów), „Исследования по Славянским Языкам” 21 (1), s. 1–20.
- Woźniak E., Zarębski R., 2016a, *Kodeks Napoleona w dziejach języka urzędowego w Polsce — rekonesans badawczy*, „Język Polski” XCVI (1), s. 45–58.
- Woźniak E., Zarębski R., 2016b, *Kontynuacja vs innowacja. Drogi rozwoju polskiej terminologii administracyjno-prawnej po wprowadzeniu Kodeksu Napoleona*, „Prace Filologiczne” LXIX, s. 535–547.
- Zajda A., 1990, *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zajda A., 2001, *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Streszczenie

Osoby w sądzie. Określenia osób w sprawie rozwodowej na przykładzie tłumaczeń Kodeksu Napoleona

Artykuł podejmuje problem kształtowania się polskiej terminologii prawnej w pierwszej połowie XIX wieku po wprowadzeniu Kodeksu Napoleona jako prawa obowiązującego w Księstwie Warszawskim. Analiza dotyczy nazw osób w sprawie rozwodowej. Jest to słownictwo nazywające przedstawicieli instytucji państwowych (sądowniczych i innych) oraz osób niereprezentujących żadnej instytucji (m.in. interesanci w sprawie rozwodowej i osoby z nimi spokrewnione). Badania wykazały sposoby dostosowywania polszczyzny do nowych warunków prawnych.

Słowa kluczowe: historia języka polskiego, Kodeks Napoleona, leksyka prawna

Summary***Persons in a court. Terms of persons in divorce matter
by the example of Napoleonic Code's translation***

The article presents conclusions concerning the formation Polish legal terminology in first half of the 19th century after introduction Napoleonic Code as a law validity in Duchy of Warsaw. The analysis oscillates about nomenclature of persons in divorce matter. There is a vocabulary which names representatives of public authorities (judicial and others) and persons who don't represent any institution (for example interested parties in divorce matter and persons related with them). Researches demonstrated ways of accommodation Polish language to new legal conditions.

Key words: history of Polish language, Napoleonic Code, legal vocabulary